

Η «μοντερνιστική» *Οδύσεια* του Νίκου Καζαντζάκη. Κλασικός και φιλοσοφικός ήρωας

Helena González-Vaquerizo*

«Ο Καζαντζάκης μας αναγκάζει να εκπαιδευτούμε
σε όλα τα στοιχεία που αποτελούν το Μοντερνισμό.»
Peter Bien (Tziovas 1997: 265)

Εισαγωγή

Συνήθως ο Καζαντζάκης παραμένει έξω από το κεφάλαιο του Μοντερνισμού στα εγχειρίδια και στις ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Είτε θεωρείται πρόδρομος του Μοντερνισμού, είτε επίγονος του Ρομαντισμού, ανάμεσα σε δύο αιώνες¹. Στα πρώιμα έργα του Καζαντζάκη, στα μυθιστορήματα της ωριμότητάς του και στην *Οδύσεια* (1938)² υπάρχει, όμως, μια σημαντική μοντερνιστική επιρροή. Χαρακτηριστικά, ο καθηγητής Roderick Beaton (2011: 235) μίλησε για Παρακαμιακό Κίνημα (*Décadentisme*) στο *Όφισ και Κρίνο* (1906)³, καθώς αποκάλεσε τον Καζαντζάκη *Μοντερνιστής και Μεταμοντέρνος* (2009) εξαιτίας των περίφημων μεταγενέστερων μυθιστορημάτων του: *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* (1946), *Ο Χριστός ξανασταύρωνεται* (1950), *Ο τελευταίος πειρασμός* (1951) και *Ο Καπετάν Μιχάλης* (1953). Δεν ήταν όμως ο Beaton ο πρώτος που εντόπισε μοντερνιστικά στοιχεία στον συγγραφέα. Ο καθηγητής Morton Levitt έγραψε το 1973 άρθρο με τίτλο “The Modernist Kazantzakis and *The Last Temptation of Christ*”, και το 1983 συνδύασε τον Όμηρο, τον Joyce και τον Καζαντζάκη μέσα από τον Μοντερνισμό και την επική παράδοση. Δηλαδή, ο επί χρόνια εκδότης του *Journal of Modern Literature* και αυθεντία στο χώρο της μοντερνιστικής λογοτεχνίας⁴, ο καθηγητής Levitt, θεώρησε την *Οδύσεια* του Καζαντζάκη μοντερνιστικό έργο.

Το έπος αυτό, που εκδόθηκε το 1938 ύστερα από 13 χρόνια επεξεργασίας και 7 συνεχόμενες γραφές, ήταν για τον Καζαντζάκη το θεμελιακό του έργο (το Έργο, με κεφαλαία, πάνω από τα υπόλοιπα πάρεργα), και για τους σημερινούς ερευνητές εξακολουθεί να είναι μία ανεξάντλητη πηγή διερμηνείας που, κατά τη γνώμη μας, φανερώνει την εξέλιξη των μοντερνιστικών επιρροών του συγγραφέα από τον πρώιμο αισθισιασμό του *Όφισ και Κρίνο*, στο περιπλεγμένο μοντερνιστικό χειρισμό του χρόνου του *Τελευταίου πειρασμού*. Δεν εμφανίζονται άμεσα αυτές οι επιρροές, αλλά κάτω από την επιφάνεια, στα θέματα, τη φιλοσοφία και τις συνθετικές μεθόδους, ακόμα και στον χαρακτήρα του κλασσικού και φιλοσοφικού ήρωα του έργου.

Πολλά επιχειρήματα θα μπορούσε να προβάλλει κανείς εναντίον αυτών των απόψεων, και προπάντως ότι ο Καζαντζάκης δεν είχε σχέσεις με την Γενιά του '30, δηλαδή με τους

---

* Αυτή η μελέτη έγινε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος *Marginalia: en los márgenes de la tradición clásica* (FFI2011-27645) με την χρηματοδότηση του ισπανικού υπουργείου MINECO. Παρουσιάζει μερικά από τα αποτελέσματα της διδακτορικής διατριβής “La *Odissea* cretense y modernista de Nikos Kazantzakis” (Universidad Autónoma de Madrid, 2013) διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: <<https://repositorio.uam.es/handle/10486/660222>> [13-08-14]. Η συγγραφέας θα ήθελε να εκφράσει την ευγνωμοσύνη της στον Δρ. Νίκο Μαθιουδάκη που διόρθωσε το χειρόγραφο αυτού του άρθρου.

¹ Βλ. Δημαράς 2000; Beaton 1994: 121; Πολίτης 2002: 269; Vitti 1994: 327; Vitti 2004: 52-53.

² Η καζαντζακική *Οδύσεια* γράφεται με ένα σίγμα, από τη μία ως ένδειξη σεβασμού στη βούληση του ίδιου του συγγραφέα να τιτλοφορήσει με τον συγκεκριμένο τρόπο γραφής το ποίημά του στην πρώτη του έκδοση (1938) και από την άλλη ως διακριτό σημείο προς αποφυγή σύγχυσης με τον τίτλο του γνωστού έπους του Ομήρου, *Οδύσεια*, η οποία γράφεται με δύο σίγμα. Ομοίως ο Καζαντζάκης έγραφε και τον ήρωα του έπους με ένα σίγμα.

³ Άλλα νεανικά έργα του συγγραφέα, όπως *Σπασμένες Ψυχές* (1909), παρουσιάζουν το ίδιο αισθησιακό ύφος.

⁴ Μερικά από τα έργα του είναι: *The Rhetoric of Modernist Fiction* (2005), *The Modernist Masters: Studies in the Novel* (2002); *James Joyce and Modernism: Beyond Dublin* (2000), και *Modernist Survivors: The Contemporary Novel in England, the United States, France, and Latin America* (1987).

Έλληνες μοντερνιστές. Για αυτό και καταρχήν πρέπει να τονιστεί πως ο Μοντερνισμός του Καζαντζάκη –αν υπάρχει– είναι λιγότερο ελληνικός και περισσότερο ευρωπαϊκός, μια που οι συνομιλητές του είναι οι Ευρωπαίοι και όχι οι Έλληνες μοντερνιστές.

Επίσης, μεταξύ των δασκάλων και των επιρροών του συγγραφέα συμπεριλαμβάνονται μεγάλοι πρόδρομοι του Μοντερνισμού, όπως ο Nietzsche, ο Marx, ο Freud ή ο Frazer, οι οποίοι συνδέονται με την αρχαιότητα και την επικαιροποίηση των μύθων της. Η *Οδύσεια* του Καζαντζάκη ανήκει σε αυτήν την ατμόσφαιρα, ειδικά όσον αφορά τα κρητικά στοιχεία που ήταν στο κέντρο της επικαιρότητας στην εποχή του. Στις αρχές του 20ού αιώνα ο Άγγλος αρχαιολόγος Arthur Evans είχε ανακαλύψει το παλάτι της Κνωσού και τον μινωικό πολιτισμό, που τόσο πολύ έπνευσε τις σύγχρονες τέχνες⁵ και που κατέχει κυρίαρχη θέση στην νέα *Οδύσεια*. Για αυτό και όταν την μελετάμε σαν έργο του Μοντερνισμού, διευρύνονται οι δυνατότητες ερμηνείας και εξηγούνται τα κρητικά της στοιχεία. Επομένως, αυτή η μελέτη δεν φιλοδοξεί να καταθέσει το έπος του 1938 στο κεφάλαιο του ελληνικού μήτε του ευρωπαϊκού Μοντερνισμού, αλλά να διευκρινίζει μερικές πλευρές του έργου μέσω από αυτή την άποψη.

Η μελέτη έχει την εξής δομή: 1. ουσιαστικά χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού και του ελληνικού Μοντερνισμού, τονίζοντας εκείνα που η *Οδύσεια* μοιράζεται με τον καθένα, 2. μοντερνιστικά χαρακτηριστικά του ποιήματος ερμηνευμένα με τη βοήθεια των μεταγενέστερων μυθιστορημάτων του Καζαντζάκη, 3. σκιαγράφηση παραλληλισμών και διαφορών με τον *Ulysses* (1922) του Joyce, και 4. μερικές απόψεις πάνω στην ευρωπαϊκή ταυτότητα και τον μινωικό πολιτισμό.

1. Ευρωπαϊκός και ελληνικός Μοντερνισμός.

Σύμφωνα με μια κλασική αναθεώρηση του ευρωπαϊκού Μοντερνισμού, όπως αυτή των Bradbury και τον McFarlane (1991), η ακμή του κινήματος τοποθετείται από το 1890 μέχρι το 1930. Εάν λάβουμε μια πιο πρόσφατη αναθεώρηση του θέματος, όπως *The Cambridge Companion to European Modernism*, αυτά τα σύνορα διευρύνονται περισσότερο και αντιλαμβάνουμε τον ευρωπαϊκό Μοντερνισμό: *σαν ένα κοσμοπολίτικο κίνημα στην λογοτεχνία και τις τέχνες που αντανάκλα μια κρίση στην αναπαράσταση, εμφανιζόμενο στην Ευρώπη στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα και εξελίσσοντας μέχρι και ακόμα μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*⁶ (Lewis 2011: I). Συμμερίζοντας, λοιπόν, αυτούς τους ορισμούς, διαπιστώνει κανείς πως η νέα *Οδύσεια* προσαρμόζεται στα χρονικά σύνορα του ευρωπαϊκού Μοντερνισμού.

Από τη μεριά της, η γεωγραφική κατανομή του κινήματος, περιορισμένου στα περιθώρια και στις μεγάλες πόλεις που ελκύουν εκπατρισμένους καλλιτέχνες και πολιτισμικούς μετανάστες, οι οποίοι γράφουν συχνά και σε δύο γλώσσες, υποστηρίζει επίσης την υπόθεσή μας ότι το έργο του αυτοεξόριστου Καζαντζάκη (ο οποίος έγραψε και στα ελληνικά και στα γαλλικά) σχετίζεται πολύ με το μοντερνιστικό κλίμα της Ευρώπης.

Αλλά η χρονοτοπική σύμπτωση δεν είναι από μόνη της καμία εγγύηση Μοντερνισμού. Πρέπει να υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά σε ό,τι αφορά τόσο το λογοτεχνικό ύφος, όσο τα ζητήματα της εποχής. Και στο εκτενές και ποικίλο έργο του Καζαντζάκη υπάρχουν. Η υφολογική ποικιλία των εκπροσώπων του Μοντερνισμού –ακόμη και η υφολογική ποικιλία μέσα στην παραγωγή του ίδιου συγγραφέα (Williams 2007: 43)– δεν τον αφήνει έξω. Εφόσον τα διάφορα μοντερνιστικά ρεύματα χαρακτηρίζονται από τη ρήξη των συμβάσεων και τον πειραματισμό, δεν είναι παράξενο ο κάθε συγγραφέας, στο κάθε του έργο, να δοκιμάσει διάφορες δομές και θέματα, ούτε η παραγωγή του να καλύπτει σχεδόν όλα τα λογοτεχνικά είδη, καθώς είναι η περίπτωση του Καζαντζάκη. Τέλος, ο πειραματισμός επεκτείνεται στη

⁵ Βλ. Bammer 1990, Blackolmen 1999, Farnoux 1993, 1996 και 2003.

⁶ ...as a cosmopolitan movement in literature and the arts reflecting a crisis of representation, as having arisen in Europe in the middle of the nineteenth century and developing up to, and even after, the Second World War.

γλώσσα και σε αυτό το πεδίο οι δημοτιστικές προσπάθειες του συγγραφέα είναι γνωστές (βλ. Bien 1972), και η ιδιαίτερη γλώσσα της *Οδύσειας* έγινε θέμα σπουδαίων μελετών⁷.

Εξάλλου, ο συγγραφέας, τόσο στη *Οδύσεια* όσο σε άλλα έργα του, παρουσιάζει κοινά στοιχεία με διάφορα ρεύματα του Μοντερνισμού: πλησιάζει τον φουτουρισμό στο χειρισμό της λαογραφίας –το οποίο σχετίζεται και με την ελληνική ηθογραφία–, ενσωματώνοντας δημοτικά τραγούδια και μαντινάδες στους στίχους του έπους, παραδόσεις και θρύλλους (βλ. Δετοράκης 1979). Είναι παραπλήσιος στον μεσσιανικό εξπρεσιονισμό, που επιδιώκει τη λύτρωση του πνεύματος και που αναζητά την αλήθεια κρυμμένη κάτω από τα φαινόμενα⁸. Σχετίζεται με τον ντανταϊσμό και τον υπερρεαλισμό μέσω των καταστάσεων του υποσυνειδήτου⁹, της διεξόδου στο παράλογο και στη φαντασία, της σύγχυσης μεταξύ του πραγματικού και του πλασματικού, και της κατάργησης των χρονοτοπικών συνόρων. Από αυτή την άποψη η επιρροή του γάλλου φιλοσόφου Henri Bergson¹⁰ είναι διαφωτιστική. Ο υποκειμενικός του χρόνος (*durée*) εξηγεί την σύγχυση του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον που υπάρχει σε πολλά σημεία του ποιήματος (π.χ. Γ, 1066-1082, Ξ 393-443, Ρ 1-9, 20-35, 1347-1349, Τ 109).

Ο Καζαντζάκης μοιράζεται επίσης με τους σύγχρονους του το πνεύμα της εποχής του. Στην *Οδύσεια* η χαρά του ταξιδιού, η αναζήτηση περιπετειών, καινοτομιών και προόδων είναι χαρακτηριστικές. Ο σύγχρονος άνθρωπος, του οποίου ο Οδυσσεύς είναι εκπρόσωπος, είναι όπως ο ταξιδιώτης που προχωράει μολονότι δεν ξέρει τί θα βρει. Είναι ήρωας κλασσικής καταγωγής, αλλά και φιλοσοφικός ερευνητικός χαρακτήρας, ασκητής. Ο Καζαντζάκης παρουσιάζει από αυτή την άποψη παραλληλισμούς με συγγραφείς όπως τον Drayton ή τον Whitman, και ο ήρωάς του μοιάζει στους αντήρωες του Cocteau, του Gide, του Kafka, του Camus και του Sartre (Prevelakis 1961: 55). Τέλος, μοιράζεται θέματα τόσο χαρακτηριστικά του εικοστού αιώνα όσο την ανοικτή συμπεριφορά σε σχέση με το σεξ ενός D.H. Lawrence (*ibidem* 8-9), την αίσθηση καταστροφής και φόβου, μαζί με την χαρά της ζωής και πνευματική ειρήνη, την επιρροή του Nietzsche, την θεωρία του παράλογου ή τον υπαρξισμό (Aldridge 1971-1972: 311).

Αλλά ίσως το οριστικό τεκμήριο των μοντερνιστικών πτυχών του Καζαντζάκη να είναι η εφαρμογή της μυθικής μεθόδου, στοιχείο που προσφέρει συνοχή στο κίνημα καθώς είναι και παράγοντας-κλειδί στην *Οδύσεια*. Ο T.S. Eliot, μιλώντας για τον *Ulysses* του Joyce την όρισε αυτή τη μέθοδο ως *το χειρισμό ενός αδιάκοπου παραλληλισμού του σύγχρονου και της αρχαιότητας*¹¹, που δεν είναι μίμηση, αλλά ένας τρόπος να ελέγξει κανείς, να ταχτοποιήσει, και να δώσει μορφή και σημασία στο απέραντο πανόραμα ματαιότητας και αναρχίας που είναι η σύγχρονη ιστορία¹² (Eliot 1923: 201). Σε τέτοιο πανόραμα είναι πολλοί οι συγγραφείς που χρησιμοποιούν συμβολικές συνενώσεις αντί για αφηγηματικές δομές στα έργα του. Η καζαντζακική *Οδύσεια*, κάπως χαοτική και ασύλληπτη στην πρώτη ματιά, γίνεται απλή και φωτινή όταν αποδεικνύονται οι παραλληλισμοί του συγχρόνου και της αρχαιότητας.

Τη μυθική μέθοδο εφάρμοσαν, ασφαλώς, και η Έλληνες μοντερνιστές, δηλαδή οι εκπρόσωποι της Γενιάς του '30, με την οποία δεν ταυτίζεται ο Καζαντζάκης¹³. Ωστόσο, ο

⁷ Βλ. Ανδριότης 1959, Castillo Didier 1975, Χουρμούζιος 1977: 148-154, Γιακουμάκη 1982, Μανδηλαράς 1987, Mathioudakis 2009, Μαθιουδάκης & Καμπάκη-Βουγιουκλή 2011, Μαθιουδάκης 2012a και 2012b, Sideras 1983, Τσοπανάκης 1977.

⁸ Μία ενδιαφέρουσα μελέτη για τον εξπρεσιονισμό στα θεατρικά του Καζαντζάκη είναι αυτή του Sakellaridou (1997).

⁹ Ο Metzidakis (2000) έχει ενδιαφερθεί για τις ομοιότητες του Breton και του Καζαντζάκη.

¹⁰ Η επιρροή του στον λογοτεχνικό Μοντερνισμό είναι ευρέως αναγνωρισμένη (βλ. Kumar 1963, Morales Ladrón 2004). Ο Καζαντζάκης, παρακολούθησε τα μαθήματά του στο Collège de France και μετάφρασε δικά του έργα, οφείλει πολλά στην φιλοσοφία του (βλ. Levitt 1977, Μουτσόπουλος 1977, Poulakidas 1971-1972).

¹¹ *a continuous parallel between contemporaneity and antiquity.*

¹² *a way of controlling, of ordering, of giving shape and significance to the immense panorama of futility and anarchy which is contemporary history.*

¹³ Βλ. Tziouvas 1997, Layoun 1990, Beaton 2011.

συγγραφέας δεν είναι τελείως απομονωμένος από την ελληνική γραμματεία της περιόδου. Πρώτον, υπάρχει ένας ελληνικός Μοντερνισμός ξεκάθαρης γαλλικής επιρροής στο Παρακμιακό Κίνημα της αρχής του εικοστού αιώνα, στο οποίο εντάσσονται έργα του συγγραφέα μας, καθώς σημειώθηκε προηγουμένως. Δεύτερον, παρουσιάζει μοντερνιστικά χαρακτηριστικά και ο Παλαμάς, που θεωρείται από τους μελετητές ως μια επιρροή στον Καζαντζάκη (Beaton 2011: 235). Εξάλλου, τα καθοριστικά στοιχεία του ελληνικού Μοντερνισμού είναι παρόντα στη νέα *Οδύσεια*: η μυθική μεθόδος, ο εκπατρισμός, οι ρήξεις, η αίσθηση παρακμής, ο προβληματισμός με το χρόνο και τις σχέσεις ανάμεσα στην παράδοση και τη νεωτερικότητα, ο ελληνοκεντρισμός, ο οριενταλισμός και η ορθοδοξία, και μια έγνοια για την αποστολή του καλλιτέχνη στην πολιτεία.

2. Μοντερνιστικά χαρακτηριστικά της *Οδύσειας* και των μυθιστορημάτων.

Μολονότι ο Καζαντάκης δεν κατατάσσεται στις τάξεις των μοντερνιστών, είναι μελετητές που υπεράσπισαν αυτή την ιδέα, και περισσότερο από όλους ο Beaton (2009 και 2011).

Πιστεύουμε πως πολλά από τα μοντερνιστικά στοιχεία που ο καθηγητής εντοπίζει στα μυθιστορήματα του συγγραφέα βρίσκονται ήδη σαν προσχέδιο ή σαν σπόρος στην *Οδύσεια*. Τη μυθοποίηση της ιστορίας με ένα τρόπο ανάλογο με αυτόν που παρουσιάζει ο *Καπετάν Μιχάλης*, τη βρίσκουμε στα αιγυπτιακά επεισόδια της *Οδύσειας*, που αναφέρονται στη σοβιετική επανάσταση. Η συνάφεια με τον μαγικό ρεαλισμό του *Τελευταίου πειρασμού* είναι εμφανής στη χρήση της φαντασίας και του ονείρου ως καθοριστικών παραγόντων της ποιητικής του ποιήματος. Επίσης, ο διπλασιασμός εκείνου του μυθιστορήματος εντοπίζεται σε πολλές περιπτώσεις στην *Οδύσεια*. Ένα παράδειγμα είναι η Ελένη, διπλή από την ίδια τη φύση της στην αρχαιότητα, που στο τέλος του ποιήματος είναι ταυτόχρονα η γυναίκα που έμενε έγκυος στην Κρήτη και ένα κορίτσι δώδεκα χρονών που συναντά τον ήρωα στις όχθες του Ευρώτα (Ω, 518-594, βλ. Castillo Didier 2006-2007: 155-187).

Ασφαλώς, υπάρχει ένας συνεχής παραλληλισμός ανάμεσα στην καζαντζακική και την ομηρική *Οδύσεια*, όπως υπάρχει ανάμεσα στο μυθιστόρημα του *Ζορμπά* και στους σωκρατικούς διαλόγους. Πρόκειται και στις δύο περιπτώσεις για περίπλοκους παραλληλισμούς. Στο έπος οι ραψωδίες της Ιθάκης και της Σπάρτης σχετίζονται άμεσα με το κλασσικό τους υποκείμενο, ενώ οι ραψωδίες της Κρήτης και της Αιγύπτου έχουν τα ψεύτικα διηγήματα του ομηρικού ήρωα ως βάση, σχηματίζοντας ένα ενδιαφέρον λογοτεχνικό παιχνίδι ανάμεσα στα δύο κείμενα (Σταματίου 1983: 124, González-Vaquerizo 2014)¹⁴. Με τρόπο ανάλογο η αναφορά στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα βρίσκεται κρυμμένη στις πρώτες λέξεις του μυθιστορήματος του *Ζορμπά* (Beaton 2009: 42, 2011: 243). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως οι παραλληλισμοί δεν σταματάνε σε καμία περίπτωση στην αρχαία λογοτεχνία: ο «βίος» και η «πολιτεία» στον τίτλο του μυθιστορήματος δημιουργούν μια ομοιότητα μεταξύ του ήρωα και ενός αγίου από τα ορθόδοξα συναξάρια, ενώ ο Οδυσέας –που ήδη έλαβε τον ρόλο ενός Πάρι αρπάζοντας την Ελένη, και ενός Θησέα σκοτώνοντας έναν θεριό στην Κρήτη¹⁵– θα ξεφύγει από τη φυλακή στην Αίγυπτο σαν τον Ιωσήφ στον Βίβλο, και θα οδηγήσει τον λαό στην ερήμου σαν τον Μωσή.

Όλοι αυτοί οι παραλληλισμοί προηγούνται και προετοιμάζουν τη χρήση της μυθικής μεθόδου. Αυτή την βρίσκουμε, σύμφωνα με τον Beaton (2009: 45, 54-55, 67-68; 2011: 235), και στο *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* –όπου τα συμβάντα σε ένα μικρασιατικό χωριό στον εικοστό αιώνα ανταποκρίνονται στη βιβλική ιστορία των Παθών του Χριστού–, και στον *Καπετάν Μιχάλη*, που δίκαια χαρακτηρίστηκε ως μια νέα *Ιλιάδα* (Μερακλής 1977). Ωστόσο, το πιο μοντέρνο μυθιστόρημα του Καζαντζάκη, αν συμφωνούμε με τον Levitt (1973) και τον Beaton (2009, 2011), είναι ο *Τελευταίος πειρασμός*. Εκεί ο συγγραφέας επεκτείνει τη ζωή του

¹⁴ Για τα ψεύτικα διηγήματα στην ομηρική *Οδύσεια* βλ. Haft 1984, Grossart 1998, Vivante 1970.

¹⁵ Για τις κρητικές ραψωδίες της καζαντζακικής *Οδύσειας* βλ. González-Vaquerizo 2009, 2014.

Χριστού πέρα από τα τριάντα χρόνια, περιγράφοντας ό,τι θα μπορούσε να ήταν, καίτοι δεν ήταν, αφού στο τέλος ο ήρωας ανακαλύπτει τον εαυτό του δεμένο στο σταυρό. Με έναν ανάλογο τρόπο, ολόκληρη η *Οδύσεια* αποτελεί μια επανασυγγραφή τού ό,τι θα μπορούσε να ήταν και να ζήσει ο ομηρικός ήρωας και τα επεισόδια του παρελθόντος συμβολίζουν σύγχρονα γεγονότα. Έτσι, απομακρυνόμενος από τις ρεαλιστικές συμβάσεις, ο Καζαντζάκης εκμεταλλεύεται την κληρονομία του Bergson (Beaton 2011: 243).

Στο φως αυτών των παραδειγμάτων αντιλαμβάνουμε καλύτερα το πλούτος της καζαντζακικής *Οδύσειας*, και αντίστροφα το ποίημα βοηθά στην εντόπιση και τη κατανόηση μοντερνιστικών στοιχείων στα μυθιστορήματα.

3. Η *Οδύσεια* του Καζαντζάκη και ο *Ulysses* του Joyce.

Το 1954 ο καθηγητής Stanford, στην διεξοδική του μελέτη *The Ulysses Theme*, τοποθέτησε την νέα *Οδύσεια* στην κεντροφυγική παράδοση –αυτή που ερευνά το πόθος για ταξίδι, γνώση και εμπειρία– και δίπλα στο *Ulysses* του Joyce. Ο Stanford θεώρησε πως αυτά τα δύο έργα υπήρξαν οι πιο σπουδαίες επανασυγγραφές του Ομήρου στον εικοστό αιώνα. Αλλά μπορούν πράγματι να συγκρίνονται; Η απάντηση απαιτεί μια βαθύτερη έρευνα, που θα έπρεπε να λάβει υπόψη τα εξής:

Ο *Ulysses* του Joyce αποτελεί παράδειγμα του μοντερνιστικού μυθιστορήματος. Η *Οδύσεια* του Καζαντζάκη είναι έργο που ακόμα δύσκολα ταξινομείται. Ωστόσο, μοιράζονται το ενδιαφέρον για την ίδια κεντρική μορφή, η οποία μετατρέπεται και από τους δύο σε ίνδαλμα του σύγχρονου ανθρώπου, του φορτωμένου με όλο το βάρος της δυτικής λογοτεχνικής παράδοσης. Μολονότι είναι έργα πολύ διαφορετικά από πολλές πλευρές, χρησιμοποιούν την ίδια μυθική μέθοδο. Ο μύθος προσφέρει ένα κλειδί ερμηνείας, εξοπλίζει την πραγματικότητα με μια δομή και, στην περίπτωση του Καζαντζάκη, με ένα νόημα επίσης (Levitt 1983: 44). Εξάλλου, αμφότερα τα έργα παρουσιάζουν χρονικά σχήματα που οφείλονται στην μεπεργκσονική σύλληψη του χρόνου (Parker 1998).

4. Ευρωπαϊκή ταυτότητα και μινωικός πολιτισμός.

Τα κρητικά θέματα, αξιοσημείωτο μέρος της καζαντζακικής *Οδύσειας*, είναι πολύ αγαπητά για τον Μοντερνισμό. Σίγουρα επειδή οι αρχαιολογικές ανασκαφές ήταν πρόσφατες και εντυποσιακές, αλλά επίσης επειδή οι μύθοι του Θησέα, της Αριάδνης, του Μίνωα, του Μινόταυρο και της Πασιφάης μίλησαν για επίκαιρα ζητήματα, όπως την βία και την σεξουαλικότητα (βλ. Ziolkowski 2009). Έτσι η Κρήτη, πρώτο χώμα που πάτησε η πριγκίπισσα Ευρώπη, έγινε ένα από τα μέσα που διέθεταν οι Ευρωπαίοι προκειμένου να εξερευνήσουν τα όρια της ταυτότητάς τους στον εικοστό αιώνα (βλ. Hamilakis – Momigliano 2006).

Ο Μινωικός Πολιτισμός χρησιμοποιείται με δύο τουλάχιστον σκοπούς: τη νομιμοποίηση του χαρακτήρα της σύγχρονης Ευρώπης και την έκφραση των ανησυχιών της. Για αυτόν το λόγο οι Μινωίτες αποτελούν ένα επίκαιρο θέμα στην τέχνη, τη λογοτεχνία και άλλα πολιτισμικά φαινόμενα, όπως η ψυχανάλυση. Μια μελέτη του ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος για τους Μινωίτες στις διάφορες πλευρές του ευνοεί την τοποθέτηση της *Οδύσειας* στο πλαίσιο του Μοντερνισμού.

Ο Καζαντζάκη δήλωσε μεγάλο ενδιαφέρον για τους Μινωίτες στα έργα του: το μυθιστόρημα *Στα παλάτια της Κνωσού* (1940) και το δράμα *Κούρος* (1951) αναπαριστώνται τον θρύλο του Θησέα, ενώ στον *Καπετάν Μιχάλη* ο συγγραφέας αποδεικνύεται πολύ ενημερωμένος με την μινωική αρχαιολογία. Στην *Οδύσεια* τέσσερις ολόκληρες ραψοδίες (E-Θ) αφιερώνονται στην επανασυγγραφή και μετατροπή του κρητικού μύθου και της ιστορίας. Τούτο το ενδιαφέρον για τα κρητικά στοιχεία οφείλεται από την μια μεριά στην καταγωγή του συγγραφέα, και από την άλλη στο μοντερνιστικό κλίμα στο οποίο εντάσσεται.

Συμπεράσματα.

Ο Καζαντζάκης έμαθε από τον Bergson ότι η ύπαρξη είναι άδεια, απρόοπτη, σε συνεχή αλλαγή, και ότι η γλώσσα είναι μια παγίδα που καλύπτει την άβυσσο. Όλα, ακόμα και οι άνθρωποι, υπάρχουν ενώ είναι συνειδητά. Για αυτό η ευθύνη του ανθρώπου είναι μεγάλη σε ό,τι αφορά τη δημιουργία της πραγματικότητας. Η ύπαρξη είναι περιστατικό και η σκέψη είναι αδύναμη. Ωστόσο, ερμηνεύει και επανερμηνεύει, καθώς η φαντασία δημιουργεί τις πραγματικότητες στις οποίες ζούμε. Ο νους συλλαμβάνει το ενδεχόμενο της αλήθειας και της ύπαρξης όταν ο λόγος και η διαίσθηση συνδυάζονται, δηλαδή όταν φθάνουν στη σύνθεση που επιδίωκε ο Καζαντζάκης. Τούτα τα φιλοσοφικά μαθήματα του Bergson, μαζί με εκείνα του Nietzsche και του Ομήρου, σχημάτισαν τον χαρακτήρα του κεντρικού ήρωα του έπους, του κλασσικού αλλά και συγχρόνου Οδυσέα.

Ίσως το ποίημα δεν είναι μοντερνιστικό στη μορφή του –και σίγουρα δεν είναι μεταμοντερνιστικό–, αλλά είναι το έργο ενός συγγραφέα που είχε ενδιαφερθεί για τα μοντερνιστικά ρεύματα στις αρχές της λογοτεχνικής του δράσης, και που αμέσως μετά από τη σύνθεση του μεγάλου έπους θα εγκαταλείψει τις προϋποθέσεις του Ρομαντισμού και θα πλησιάσει αυτές του Μοντερνισμού. Σε τελική ανάλυση, θα ήταν αδύνατο για τον Καζαντζάκη, που βρισκόταν στα επίκεντρα του Μοντερνισμού στη στιγμή της ακμής του και πάντα σε επιφυλακή προς τα νέα πολιτισμικά ρεύματα, να αποφύγει την επιρροή του κινήματος. Έχει τη συνείδηση της μεταβατικής εποχής, έχει και την αγωνία του τέλους και η *Οδύσεια* αντιπροσωπεύει όλα αυτά.

Ο χειρισμός των μύθων στο έργο είναι πλησιέστερος στον Μοντερνισμό από ό,τι μπορεί να φανεί με την πρώτη ματιά. Σημαντικότερα όμως, όταν διαβάζεται από αυτή την οπτική, ακόμη και αν δεν είναι τελείως σωστή ή εφαρμόσιμη σε κάθε πτυχή του έργου, εξηγούνται καλύτερα όλα τα παράλογα στοιχεία της αφήγησης που εμπόδιζαν την κατανόηση του ποιήματος και ευνοείται μια μεταφορική ανάγνωση του κειμένου πολύ πιο διεξοδική από την παλαιά. Τέλος, δεν αποκλείεται να μπορέσει αυτή η ανάλυση της *Οδύσειας* να συμβάλει στη διεύκρινση των μοντερνιστικών στοιχείων στα μεταγενέστερα έργα του Καζαντζάκη.

Βιβλιογραφία.

Aldridge 1971-1972:

Owen Aldridge (1971-2), “The Modern Spirit: Kazantzakis and Some of His Contemporaries”, *Journal of Modern Literature* 2, 2: 303-313.

Ανδριώτης 1959:

Νικόλαος Π. Ανδριώτης, «Η γλώσσα του Καζαντζάκη», *Νέα Εστία* 66, 779: 90-95.

Bammer 1990:

Anton Bammer, «Wien und Kreta. Jugendstil und minoische Kunst», *Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Instituts in Wien* 60, 129-151.

Beaton 1994:

Roderick Beaton, *An Introduction to Modern Greek Literature*. Oxford: Clarendon Press.

Beaton 2009:

Roderick Beaton, *Ο Καζαντζάκης, μοντερνιστής και μεταμοντέρνος*. Αθήνα: Καστανιώτη-Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Beaton 2011:

Roderick Beaton, “Modernism in Greece”, en Lewis (ed.) 2011: 234-246.

Bien 1972:

Peter Bien, *Kazantzakis and the Linguistic Revolution in Greek Literature*. Princenton: Princenton University Press.

Blakolmen 1999:

Fritz Blakolmen, «Die Wiederentdeckung der minoisch-mykenischen Kunst zur Zeit des Fin de Siècle: Zu Rezeption und ‘Koinzidenz’ im Jugendstil», *Kölner Jahrbuch* 32, 477-502.

- Bradbury & McFarlane (eds.) 1991:
Malcolm Bradbury and James McFarlane, *Modernism. A Guide to European Literature 1890-1930*. Harmondsworth: Penguin.
- Γιακουμάκη 1982:
Ελευθερία Γιακουμάκη, «Η γλώσσα της *Οδύσσειας* του Νίκου Καζαντζάκη», *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 14: 143-167.
- Castillo Didier 1975:
Miguel Castillo Didier, «Traducción, introducción, notas, resumen en prosa, glosario, bibliografía, post scriptum» στο Kazantzakis, N., *Odisea*, στο *Obras Selectas IV*. Barcelona: Planeta.
- Castillo Didier 2006-2007:
Miguel Castillo Didier, *La Odisea en la Odisea. Estudios y ensayos sobre la Odisea de Kazantzakis*. Santiago (Chile): Centro de Estudios Bizantinos y Neohelénicos «Fotios Malleros».
- Δετοράκης 1979:
Θεοχάρης Δετοράκης, «Το δημοτικό τραγούδι στην *Οδύσσεια* του Καζαντζάκη», *Αμάλθεια* 41: 309-336.
- Δημαράς 2000:
Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Γνώση.
- Deming (ed.) 1970:
Robert H. Deming, *James Joyce: The Critical Heritage*. London-New York: Routledge & Paul Keagan.
- Eliot 1923:
Thomas S. Eliot, “Ulysses, order and myth” en Deming (ed.) 1970: 268-71.
- Farnoux 1993:
Alexandre Farnoux, *Cnossos, l’arqueologie d’un rêve*. Paris: Gallimard.
- Farnoux 1996:
Alexandre Farnoux «Art minoen et Art Nouveau. Le Miroir de Minos», en P.H. Hoffmann –P.L. Rinuy (eds.), *Antiquités imaginaires: La référence antique dans l’art moderne de la Renaissance à nos jours. Actes de la Table Ronde du 29-30 avril 1994*. Paris: P. École Normale Supérieure, 109-206.
- Farnoux 2003:
Alexandre Farnoux, «Μινωίτες και Μικεναίοι στον 20ο αιώνα», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 86, 36-41.
- Friar 1958:
Kimon Friar, “Translation into English Verse, Introduction, Synopsis, and Notes”. In Nikos Kazantzakis, *The Odyssey: A Modern Sequel*. New York: Simon and Schuster.
- González-Vaquerizo 2009:
Helena González-Vaquerizo, «El laberinto de Creta en la *Odisea* de Nikos Kazantzakis», *Amaltea. Revista de Mitocrítica* 1: 99-113: <<http://www.ucm.es/info/amaltea/revista/num1/gvaquerizo.pdf>> [13-8-14]
- González-Vaquerizo 2014:
Helena González-Vaquerizo, «Dijtena, una red tendida sobre Ariadna por Kazantzakis en su *Odisea*», *Actas del XVII Simposio de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes: <<http://www.cervantesvirtual.com/obra/dijtena-una-red-tendida-por-kazantzakis-sobre-ariadna-en-su-odisea/>> [13-8-14]
- González-Vaquerizo (2014):
Helena González-Vaquerizo, «El poeta es un fingidor y los cretenses no dejan de mentir: de las mentiras del Ulises homérico a la *Odisea* de Nikos Kazantzakis», στο J.

- de la Villa (εκδ.), *Ianua classicorum. Temas y formas del Mundo Clásico. vol. II*. Madrid: SEEC: 1167-1176.
- Grossart 1998:
Peter Grossart, *Die Trugreden in der Odyssee und ihre Rezeption in der antiken Literatur*. Bern: Peter Lang 1998.
- Haft 1984:
Adele Haft, «Odysseus, Idomeneus and Meriones: The Cretan lies of *Odyssey* 13-19», *The Classical Journal* 79, 4: 289-306.
- Hamilakis – Momigliano 2006:
Yannis Hamilakis – Nicoletta Momigliano (eds.), *Archaeology and European Modernity. Producing and Consuming the 'Minoans'*, *Creta Antica* 7. Padova: Aldo Ausilio.
- Joyce 1922 (1997):
James Joyce, *Ulysses*. New York-London: Alfred A. Knopf.
- Καζαντζάκης 1906 (2005):
Νίκος Καζαντζάκης, *Όφεις και Κρίνο*. Αθήνα: εκδ. Καζαντζάκη.
- Καζαντζάκης 1909 (2007):
Νίκος Καζαντζάκης, *Σπασμένες Ψυχές*. Αθήνα: εκδ. Καζαντζάκη.
- Καζαντζάκης 1938 (2006):
Νίκος Καζαντζάκης, *Οδύσεια*. Αθήνα: εκδ. Καζαντζάκη.
- Καζαντζάκης 1940 (2007):
Νίκος Καζαντζάκης, *Στα παλάτια της Κνωσού*. Αθήνα: εκδ. Καζαντζάκη.
- Καζαντζάκης 1946 (2002):
Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*. Αθήνα: εκδ. Καζαντζάκη.
- Καζαντζάκης 1950 (2005):
Νίκος Καζαντζάκης, *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*. Αθήνα: εκδ. Καζαντζάκη.
- Καζαντζάκης 1951 (1998):
Νίκος Καζαντζάκης, *Θέατρο Α'. Τραγωδίες με αρχαία θέματα: Προμηθέας, Κούρος, Οδυσσέας, Μέλισσα*. Αθήνα: εκδ. Καζαντζάκη.
- Καζαντζάκης 1953 (2005):
Νίκος Καζαντζάκης, *Ο καπετάν Μιχάλης*. Αθήνα: εκδ. Καζαντζάκη.
- Kumar 1963:
Shiv Kumar, *Bergson and the Stream of Consciousness Novel*. New York: University Press.
- Laroche 1993:
Didier Laroche, «The Discovery of Pre-classical Antiquity», *Rassegna* 55: 68-73.
- Layoun 1990:
Mary Layoun, *Modernism in Greece? Essays on the Critical and Literary Margins of a Movement*. New York: Pella Pub. Co.
- Levitt 1973:
Morton P. Levitt, «The Modernist Kazantzakis and *The Last Temptation of Christ*», *Mosaic* 6.2: 103-124.
- Levitt 1977:
Morton P. Levitt, «Companions of Kazantzakis, Nietzsche, Bergson and Zorba-Greek», *Comparative Literature Studies* 14, 4: 360-380.
- Levitt 1983:
Morton P. Levitt, «Homer, Joyce, Kazantzakis: Modernism and the Epic Tradition», *Journal of the Hellenic Diaspora* 10.4 (Special Issue: Nikos Kazantzakis): 41-45.
- Lewis (ed.) 2011:
Pericles Lewis, *The Cambridge Companion to European Modernism*. Cambridge: University Press.

Mathioudakis 2009:

Nikolaos Mathioudakis, "The Fuzzy Areas of Accuracy and Confidence While Guessing the Idiosyncratic Vocabulary of Nikos Kazantzakis' 'ΟΔΥΣΣΕΙΑ' ", στο K. Chatzopoulou, A. Ioannidou, & S. Yoon (επιμ.), *Proceedings of the 9th International Conference on Greek Linguistics (ICGL 9). 29–31 October 2009*. Chicago, Illinois: University of Chicago: 538-548.

Μαθιουδάκης – Καμπάκη-Βουγιουκλή 2011:

Νικόλαος Μαθιουδάκης – Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή, «Η επιθετική ταυτότητα του Οδυσσέα στο έπος του Νίκου Καζαντζάκη: μια πρόταση μέσω των ασαφών συνόλων», στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Πρακτικά του Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010*. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ): 295-314.

Μαθιουδάκης 2012a:

Νικόλαος Μαθιουδάκης, «Ποιητικοί Νεολογισμοί στην ΟΔΥΣΣΕΙΑ του Νίκου Καζαντζάκη: ένας θησαυρός από χιλιάδες άγνωστες λέξεις αναζητά την ταυτότητα του», στο Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (eds), *Selected Papers of the 10th International Conference on Greek Linguistics (10th ICGL)*. Komotini-Greece: Democritus University of Thrace.

Μαθιουδάκης 2012b:

Νικόλαος Μαθιουδάκης, *Νεολογικά Αθησαύριστα στην ΟΔΥΣΣΕΙΑ του Νίκου Καζαντζάκη: Στρατηγικές κατανόησης, Ασάφεια και Βεβαιότητα*. [Διδακτορική διατριβή]. Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

Μανδηλαράς 1987:

Βασίλειος Μανδηλαράς, *Καζαντζάκης και Γλώσσα*. Αθήνα.

Μερακλής 1977:

Μιχάλης Μερακλής, «Η παράξενη ρωμοσύνη του Καζαντζάκη», *Νέα Εστία* 102, 1211: 83-88.

Metzidakis 2000:

Stamos Metzidakis «Surrealist Affinities in Modern Greek Literature: Kazantzakis and Breton», *Rivista di letteratura moderne e comparate* 53, 4: 429-441.

Morales Ladrón 2004:

Marisol Morales Ladrón, «La temporalidad bergsoniana en las estéticas de Antonio Machado y James Joyce», *Barcelona English Language and Literature Studies* 13: <http://www.publicacions.ub.es/revistes/bells13/PDF/articles_08.pdf> [13-08-14]

Μουτσόπουλος 1977:

Ευάγγελος Μουτσόπουλος, «Οι προεκτάσεις του μπεργκσονισμού στο έργο του Καζαντζάκη», *Νέα Εστία* 102, 1211 (Αφιέρωμα στον καζαντζάκη): 26-32.

Parker 1998:

Holly Parker, «Language as a Mask for Silence in two seemingly Antithetical Authors: Kazantzakis and Joyce», *Journal of Modern Greek Studies* 16, 2: 247-264.

Πολίτης 2002:

Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

Prevelakis 1961:

Pantelis Prevelakis, *Nikos Kazantzakis and his Odyssey, A study of the Poet and the Poem*. New York: Simon and Schuster.

Poulakidas 1971-1972:

Andreas Poulakidas, «Kazantzakis and Bergson: Metaphysic Aestheticians», *Journal of Modern Literature* 2, 2: 267-283.

Sakellaridou 1997:

Elisabeth Sakellaridou, «On the Verges of Modernism: The Dramas of Kazantzakis and Sikellianos», στο Tziovas, D. (ed.) 1997: 77-94.

Sideras 1983:

Alexander Sideras, «Zur Sprache der ‚Odyssee‘ von Kazantzakis», *Folia Neohellenika* 5 (Festschrift Nikos Kazantzakis): 89-156.

Stamatiou 1983:

Γιώργος Σταματίου, *Ο Καζαντζάκης και οι αρχαίοι*. Αθήνα.

Stanford 1954:

William B. Stanford, *The Ulysses Theme: A Study on the Adaptability of a Traditional Hero*. Oxford: Basil Blackwell.

Τσοπανάκης 1977:

Αγαπητός Τσοπανάκης, «Η γλώσσα και το λεξιλόγιο του Νίκου Καζαντζάκη», *Νέα Εστία* 102, 1211 (Αφιέρωμα στον Καζαντζάκη): 1231-1233.

Tziovas 1997:

Dimitris Tziovas (ed.), *Greek Modernism and Beyond: Essays in Honor of Peter Bien*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.

Vitti 1994:

Mario Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Vivante 1970:

Paolo Vivante, *The Homeric Imagination: A Study of Homer's Poetic Perception of Reality*. Bloomington: Indiana University Press.

Williams 2007:

Raymond Williams, *The Politics of Modernism: Against the New Conformist*. London: Verso.

Χουρμούζιος 1977:

Αιμίλιος Χουρμούζιος, *Έργα Δ΄. Νίκος Καζαντζάκης. Κριτικά κείμενα*. Αθήνα: Οι εκδόσεις των φίλων.

Ziolkowski 2009:

Theodore Ziolkowski, *Minos and the Moderns: Cretan Myth in Twentieth Century Literature and Art*. Oxford-New York: Oxford University Press.